

שלושת תרגומי התנ"ך האחרונים לגרוזית: בגרוזיה, בשבדיה ובישראל

גרשון בראורן

תרגומי מקרא נחשבים עד היום בין היצירות החשובות ביותר בשפה הגרוזית, והמחקר אודות אלה הכרחי לגילוי הנסתרות בתחום תולדות הלשון והספרות הגרוזית, ובתולדות גרוזיה ויחסיה עם שכניה הקרובים והרחוקים. בשל עתיקותם, יש לתרגומים אלה חשיבות גם להבנת נושאים מקראיים, כגון לחקר מקומם של הספרים החיצוניים אצל עם כלשהו, דפוסי תרגום מקובלים בימי קדם, מיתולוגיות שונות וסיפורי המקרא, ועוד ועוד. בדברים דלהלן ברצוני לסקור מפעלים בני זמננו של תרגום התנ"ך (היהודי; וכן להלן) ובמידה מסוימת גם של הברית החדשה.

תרגומים קודמים בגרוזיה

תרגומי מקרא ראשונים הופיעו בגרוזיה, ככל הנראה לאחר הפצת הנצרות בארץ זו, דהיינו במאה החמישית. הנצרות הפכה לדת ממלכתית בגרוזיה בשנות השלושים של המאה הרביעית – לפי המסורת, את הנצרות הפיצה נינו הקדושה, שהגיעה מירושלים למצ'ק'ית וליישובים אחרים כדי לזכות את עמי האזור בדת החדשה.¹ עבודה אינטנסיבית בתרגומי המקרא הגרוזיים התנהלה בימי הביניים בין כותלי כנסיות בגרוזיה, ביוון ובארץ ישראל. סביר להניח שהתרגומים שהיו קיימים במאה הרביעית לא שרדו עד לעת החדשה, אך נותרו בידינו נוסחאות ידועות של כתבי יד מקראיים בגרוזית. חלק גדול מהם מקיפים את התנ"ך עם הברית החדשה: תאנמטי² וסבאצ'מירורי (מאות ה-ח),³ אדישי (897),⁴ ג'רוט'ץ' פ'ךאל' (מאה י'), אושקי (978), אתונה (מאות י"א-י"ב), ירושלמי (מאה י"א), ג'לאטי (מאה י"ב), מצ'ק'ית (מאות י"ז-י"ח) ועוד.

המהדורה השלימה הראשונה של ספרי המקרא בשפה הגרוזית נדפסה בשנת 1743 במוסקבה. מדי פעם נדפסו בנפרד תרגומים של תהלים, של התורה או של הברית החדשה.

- 1 ניצורה של פארת'לי על ידי נינו'. בתוך: פארת'ליס צ'חוב'יבה, כרך א', בעריכת ס' קאחצ'י'שווילי, תביליסי 1955, עמ' 72-138 (בגרוזית).
- 2 שיטת כתיב בה נוספה האות חאן (ח) בהתחלת פעלים.
- 3 נוסחאות כתבי יד שתורגמו או הועתקו במנזר מר סבא.
- 4 השמות שלהלן מציינים את שמות המקומות בגרוזיה, ביוון ובארץ ישראל.

בית דפוס ראשון הוקם בגרוזיה בשנת 1708-1709 על ידי המלך וְאַחְטָאנְגְּ הַשִּׁישִׁי ומאו הודפסו בו ספרי קודש, ספרי שירה וחומר אחר. במאה הי"ט ותחילת המאה הכי יצאו לאור מהדורות שונות של ספרי המקרא בגרוזית. בין המהדורות העממיות והנפוצות היתה מהדורת חֶלְאֵדְזֶה, שהופיעה בשנת 1884 בשני כרכים – במהדורה הזאת נדפסו באותיות גדולות כל ספרי התנ"ך והברית החדשה, כולל ספרים חיצוניים.

לאחר כיבוש גרוזיה העצמאית על ידי רוסיה הבולשוויקית, בשנת 1921, הופסקה פעילות הכנסייה בהדפסת ספרי קודש. החוקרים את הלשון הגרוזית הקלסית ותרבותה לא נילאו מלבקש מן השלטונות הסובייטיים שיתירו להם לחקור את תרגומי המקרא, והצליחו להוציא לאור מהדורות מדעיות של ספרי המקרא, ואלו הן:

א – ספרי הברית הישנה (קטעים אחדים), בעריכת פרופ' אַקֶאקִי שְׁאֵנְדִיזֶה, א, חלקים 1-2, תביליסי 1947-1948.

ב – תהלים: כתיב יד בגרוזית קלסית, בעריכת פרופ' מֶזְפֶּאֶלֶה שְׁאֵנְדִיזֶה, א, תביליסי 1960.

ג – נוסחאות גרוזיות של ספרים חיצוניים של הברית הישנה, בעריכת פרופ' צֵיאֵלֶה פּוֹרְצִיקִידִזֶה, א, תביליסי 1970.

ד – כתב יד של מצחיתה: ספרי הברית הישנה והחדשה, בעריכת הֶלֶן דּוֹצ'ֵאנֶאשׁוּוִילִי, 5 כרכים, תביליסי 1980-1987. ספר זה נערך במאה הי"ח על ידי סוֹלְחַן-סֶבֶא אוֹרְבֵּלִיאֵנִי, סופר וחוקר ידוע.

ה – ספרי הברית הישנה, חלק א, בראשית – שמות, תביליסי 1989; בֶּבְאָר גִּיגִינִישׁוּוִילִי וְצוֹטְנֶה קִיקוּוִידִזֶה הביאו את הספר לבית הדפוס; פרופ' הֶלֶן מְטְרֹוֹלִי היתה העורכת הראשית. מהדורות אלה יצאו לאור על ידי המו"ל "מְצֵנִיאֶרִיבֶה" ("מדע") של האקדמיה הגרוזית למדעים. מן הרשימה עולה כי על אף שהשלטונות הסובייטיים לא הטיבו עם הכנסייה, וחי הדת נדחקו הצידה, עדיין אפשר היה לנהל מחקר מדעי של כתיב יד קלסיים הקשורים לדתות שונות.

טקסטים מקראיים בגרוזית יצאו לאור במהדורות מדעיות גם ברוסיה ובצרפת. ספרי תפילה וספרי מקרא שונים הופצו בגרוזיה הסובייטית בקרב האוכלוסייה הנוצרית בתנאי מחתרת, והיו גם מקרים שהמתפללים העתיקו ספרים מסוג זה בכתב יד.

עותקים אחדים של ספרי מקרא נוצריים הגיעו גם לידי היהודים, שלא כל כך התלהבו מן המהדורות הנוצריות, מכמה סיבות: ראשית, על כריכת הספר הופיע בדרך כלל צלב; שנית, היהודים לא אהבו להשתמש בספר שכלל גם את הברית החדשה; שלישית, התרגום היה בגרוזית קלסית, אך היהודים אהבו לקרוא רק גרוזית מודרנית בת זמנם.⁵ לא רק יהודים, אלא גם הגרוזים הנוצרים עצמם התקשו להבין את השפה הקלסית.

5 ג' בְּאוֹרֶן, ספרים בנושאים יהודיים שהודפסו בגרוזיה במאות הי"ט-הכ" (כתב יד של מחקר שעדיין לא הובא לדפוס), עמ' 2.

ბ ი ბ ლ ი ა

ძველი და ახალი აღთქმა

პირველი ნაწილი

ხუთწიგნეული

პირველი საცდელი გამოცემა

ბიბლიის თარგმნის ინსტიტუტი

სტოკჰოლმი

1989

ბ



კიგლია

სამართავილ'ის საპატრიარქო

თბილისი

1989

ა

חמשה חומשי תורה

עם תרגום גרזי

העורך והמתרגם

שלום דוד



საქართველოს ებრაელების კულტურის განვითარების ცენტრი
מרכז ליהודי גרוזיה להנצחת התרבות היהודית
THE CENTER OF GEORGIAN JEWRY FOR PROMOTING JEWISH CULTURE

תל-אביב

1996 - תשנ"ו

ד

חמשה חמשי תורה

מירגום מעברית כגרוזית

אברהם ממיסטבלוב
תמו ממיסטבלוב-קוראשווילי
גרשון בראון (יצאאשווילי)

בערכת המתרגמים
עורך ראשי א. ממיסטבלוב

ערכת אמותית
תמו ממיסטבלוב-קוראשווילי

הגדה:
מרים נפתח דבראשווילי
שרה גבאשווילי
בני-החן
דוד בנאי ובניאשווילי

כל הזכויות שמורות



საქართველოს მთავრობის დასახელებული

ג

שערי התרגומים החדשים של התנ"ך לגרוזית: א – תבליסי 1989; ב – סטוקהולם 1989; ג – תל-אביב 1995 (מהדורה שנייה); ד – מהדורת סטוקהולם, תל-אביב 1996 (החומש)

התרגום החדש בגרזיה

לאחר שהשפעת השלטון המרכזי התערערה, בעקבות מדיניותו של גורבאצ'וב בברית המועצות, כבר לא היה קשה לבקש מן השלטונות המקומיים רשות לתרגם ולהדפיס ספרי מקרא עבור הכנסייה האורתודוקסית הגרזית. הרשות ניתנה והחלה ההכנה של תרגום חדש, כי התרגום הכנסייתי הקיים היה מיושן, ולא היה מובן לציבור הרחב. המהדורה של הפטריארכיה הגרזית, "ביבליה", יצאה לאור בשנת 1989, כאשר בגרזיה היה עדיין משטר קומוניסטי. הספר כולל את הברית הישנה והחדשה, בכרך אחד בן 1,216 עמודים; הספר כולל גם ספרים וקטעים חיצוניים: עזרא ב, טוביה, יהודית, חכמת שלמה, חכמת זרח, איגרת ירמיהו, ברוך, מכבים א, מכבים ב, מכבים ג, מכבים ד, עזרא ג (הטקסט הקדום של עזרא ג שרד בלטינית ותורגם מלטינית); בספר מופיע גם תהלים קנ"א. שאלתי את המתרגם הראשי, פרופ' זוראב קִינְאָדְזֶה, מדוע לא נרשמו בספר שמות המתרגמים, והשיב לי: "חלק הארי של הספר תורגם על ידי, וחלק קטן יחסית – על ידי מִלְחָאז סוּגוֹלְאֶשְׁוִילִי. לא רשמנו בגוף הספר את שמות המתרגמים, כי נהגנו לפי המסורת הישנה: המתרגמים בדרך כלל לא היו רושמים את שמותיהם בספר, חוץ מכמה מקרים חריגים".

האפיון החשוב ביותר של התרגום החדש הוא שהוא נעשה במישרין מן המקור העברי; בתקופה הקלסית נעשו התרגומים בעיקר מיוונית, אם כי היו תרגומים גם מארמנית או מארמית.⁶ העולם הנוצרי נוקט, כנראה, גישה פרגמטית לתרגום ספרי קודש, ומבין שהתרגום מעברית קרוב למקור, ועל כן נהגה ממוניטין והפצה טובים יותר, בפרט משום שפרופ' קִינְאָדְזֶה נחשב לאחד הידענים והבקיאים ביותר בלשון העברית ובלשונות המזרח הקדום. עשרות שנים קודם לכן הוא תירגם לגרזית את "שיר השירים" מעברית,⁷ כתב מונוגרפיה מקיפה על המיתולוגיה הבבלית והוציא לאור ספרים של שירה אכדית בתרגומו (בשנת 1963),⁸ ושל שירה שומרית (בשנת 1969) – הוא נחשב לאחד מחשובי

6 לפי המסורת, תרגום ספרי תנ"ך למטרות כנסייתיות בימי הביניים התבצע מלשון יוונית, כי יוונית נחשבה בעיני הנוצרים ללשון הקודש, והבשורה האלוהית בלשון הזאת לא נפלה בחשיבותה או בחיוניותה מלשון המקור. המתרגמים הנוצריים השתמשו בתרגומים לארמנית, לארמית ולשפות אחרות לצורך השוואה, דיוקים ותיקונים למיניהם. פרופ' מזכאלה שאנידזה מהאקדמיה הגרזית למדעים טוענת במחקרה שהמתרגמים, העורכים והמעתיקים של כתבי יד גרזיים של ספרי תנ"ך בתקופה הקלסית, השתמשו גם במקור עברי (ראו מִזְכָּאלֶה שאֶנִידְזֶה, "בעניין תרגום שמות ספרי התנ"ך לפי כתבי־יד מצחיתה", המודיע של האקדמיה הגרזית למדעים, כרך 17, גל' 10, 1956, עמ' 951-957 (ובגרזית)). ייתכן מאוד שאלה היו נוצרים שהיו בקיאים במקורות עבריים של ספרי הקודש, אבל לא מן הנמנע שאלה היו יהודים שהתנצרו, או נוצרו בכוח, ושימשו יועצים לאנשי כמורה העוסקים במלאכת התרגום, או יהודים שנענו לבקשת הנוצרים לסייע בידיהם, כאשר הוזקקו לעזרתם כבקיאים בתחום הלשון העברית.

7 "שיר השירים" תורגם מעברית לגרזית על ידי זוראב קִינְאָדְזֶה, בתוך Armagani, פרקים מן הספרות המזרחית, א, תבליסי 1965, עמ' 65-74.

8 גלגאמֶש – תורגם מאכדית לגרזית על ידי זוראב קִינְאָדְזֶה, תבליסי 1963. חלומו של תמו – שירת נהריים הקדומה, תורגם משומרית ואכדית על ידי זוראב קִינְאָדְזֶה, תבליסי 1969.

החוקרים בגרוזיה במדעי היהדות? עמיתו לתרגום, סונגולאשווילי, צעיר יותר, אך שולט היטב בעברית ומרצה בתולדות ימי הביניים באוניברסיטת תבליסי.

הביקוש לספר היה, מיד עם הופעתו, מעל למצופה – כל משפחה ראתה חובה לעצמה שהספר יהיה בביתה, ופתאום עם שלם הפך לקורא ספרי קודש. השינוי אירע בעת נפילתה של האימפריה הסובייטית, כאשר הכול חיפשו אחר דרכים חדשות בחיים; בהקשר זה חלה גם החזרה אל האמונה הדתית, לאחר שבעים שנה של דיכוי וחיסול בלתי פוסקים. בהקדמת הספר באים הדברים הבאים: "מעשה ידי אדם אף פעם אינו מושלם, וכמובן גם הטקסט החדש, כניסיון ראשון לתרגום לגרוזית העכשווית, רחוק הוא מלהיות מושלם. העבודה נמשכת ותימשך גם בדורות הבאים, כדי להתגבר על הקשיים שלא נחלו הצלחה בשלב הזה".

אם התרגום אינו מושלם, מילא, אבל גילוי הלב של בעל ההקדמה מושלם בהחלט. גישה אחראית כזאת מלווה את התרגום לכל אורך הספר, והתוצאה הכללית מדהימה. הלשון זורמת בו כמעין הרים צלול, יש בו חידושים והברקות לשוניים, תעוזה לצד יראת כבוד למסורת, וחופש פעולה לצד דיוק מרבי.

למהדורה צורף גם נספח, ובו כרונולוגיה מקראית, לוח מידות ומשקלות מקראיים, לוח מטבעות המקרא, ולוח השנה העברי. אין מדובר בלוח של שנה מסוימת, אלא בידענות כלליות על לוח השנה העברי ושמות החודשים, וכן יחס הלוח ללוחות המזרח הקדום. יש במוסף זה מידע היסטורי נחוץ לכל אלה שכוונתם להעמיק את הידע במדעי המקרא. לאחר תקופה קצרה יצאה לאור מהדורה נוספת של אותו תרגום, בשני כרכים בתבנית קטנה יותר; לא רשום עליה לא שם המו"ל או שנת דפוס. זאת מהדורה "פירטית", שחזרת על המהדורה הנ"ל בצורה מדויקת, על מעלותיה וטעויותיה.

תרגום סטוקהולם

בשנת 1973 נוסד בסטוקהולם מכון לתרגומי המקרא. המכון נתמך על ידי ארגונים נוצריים שונים בעולם, כשמטרתו היתה לתרגם, להוציא לאור ולהפיץ בקרב האוכלוסייה הנוצרית הרחבה שמעבר למסך הברזל את ספרי הקודש הנוצריים: מקרא, תפילות, סיפורים מקראיים, מילונים, אנציקלופדיות וכדומה. המכון פעל כמוסד פרטי, עם כוח אדם מצומצם ביותר (מנהל ומזכירה), ולמרות זאת נחל הישגים מרשימים ביותר. הוא הוציא לאור מאות אלפי עותקים של ספרי קודש, ואולי מיליונים, לא רק ברוסית, אלא בלשונות של עשרות עמים בברית המועצות. המכון השבדי עסק בעיקר בלשונות שאינן סלביות, והתמקד בקווקז, באסיה התיכונה, ברוסיה המרכזית, בארצות הבלטיות ועוד. התרגומים של ספרי הקודש נעשו גם לשפות שדובריהן היו בעלי זיקה מוסלמית: שפות דאגיסטאן, שפות תורכיות, קלמיקית, אנדית, טאבאסאראנית, אוורית, צאחורית, ד'רגינית,

אוקסיטית, אַרְזֵיִאֲנִית, אודמורטית, קומית, מוקשאנית, מורדובית, צובאשית, ועוד. בחלק מן השפות האלו לא היו קיימים מעולם ספרי קודש, ולפני המשטר הסובייטי היתה האוכלוסייה אתאיסטית או עובדת אלילים.

ענייני המכון מתנהלים מסטוקהולם, אך מלאכת התרגום וההדפסה נעשתה בארצות שונות שהיתה בהן פזורה של אזרחי ברית המועצות לשעבר. מספר לא מבוטל של מתרגמים אלה היו אזרחי ישראל – אלו היו צריכים, כמובן, לעסוק לא רק בתרגום התנ"ך, אלא גם בחומר נוצרי, אך הדבר לא מנע מהם ליטול חלק במלאכה; חלק מאלו שעסקו במלאכה, במיוחד הישראלים, חתמו על התרגום או על העריכה שלהם בשם בדי.

הצלחת המפעל השבדי היתה מעל למצופה: רבבות עותקים של ספרי הקודש, בעיקר ספרי מקרא, מצאו את דרכם, באיטיות אבל בצעדים בטוחים ובערנות, למדפי הספרים של אזרחי ברית המועצות. אלה שלא ראו בחייהם ספרי קודש, אלא רק ניוונו מספרי ביקורת עליהם, התחילו לקרוא וללמוד תנ"ך, אוונגליונים וספרים אחרים. ההתעניינות היתה רבה מאוד בכל שכבות האוכלוסייה: נוצרים, מוסלמים, בודהיסטים, שמניסטים, עובדי אלילים ואתאיסטים. ההתלהבות נבעה מכך שעבור רוב הציבור היתה זו טעימתם הראשונה מפרי העץ האסור למאכל.

המפעל השבדי היה מפעלו של ד"ר בוריס אַרְפּוֹבִיץ' (Arapovic) איש ספרות ולשון מקרואטיה, שגלה מארצו והקים בסטוקהולם את המכון. ארפוביץ' ניהל את המכון והטביע את חותמו על שיטת העבודה בכל שלביה. המתרגם שעבד בפיקוחו (וחי כיום בישראל) היה שולח את פרי עמלו לבודק שהתגורר בגרמניה, ולאחר שזה החזיר את החומר, הוא היה עובר לידי עורך שחי באנגליה, וממנו למדפיסה שהתגוררה בצרפת; ארפוביץ' ליווה את התהליך מתחילה עד סוף. המתרגם והבודק, או העורך והמתרגם, היו נפגשים פעם בשנה בערך, כדי לדון במחלוקות. ארפוביץ' היה העורך הראשי, והוא התערב בחילוקי דעות ביחס למשמעות המילים, לסגנון או לפרשנות, ומעורבותו היתה בדרך כלל חיונית. מתוקף מומחיותו בבלשנות כללית וספרות, הוא גישר ופישר בין עמדות המתרגם, העורך והבודק. לפעמים הוא הציע פתרונות יצירתיים להפליא, וזאת על אף שלא שלט בלשונות עמי ברית המועצות, לבד מן הלשון הרוסית.

עם הקמת המכון התחיל מוסד זה לעסוק בתרגומי הברית החדשה לשפה הגרזית. העבודה התנהלה בשנים 1974-1979. מהדורה נסיונית של הספר יצאה לאור בשנת 1980, ושוב בשנים 1982, 1985, 1989. כל מהדורה היתה משופרת מקודמתה, אך כולן נקראו "נסיוניות", והדבר מוכיח את האחריות הגדולה שהמכון ייחס לעבודתו המדעית והציבורית. המכון שיפר את המהדורה על פי משובים שקיבל מקוראים, ממדענים ומאנשי ביקורת, והמהדורות הבאות, שיצאו לאור בשנים 1988-1990, נקראו "נוסחה תקינה" או "מהדורה מתוקנת".

על התרגום חתום ג'צ; בודקים ועורכים: ב"א, א"ב, צ"ב, ד"ש; עורכים: פרופ' ווראב קינאד'נה, מ'לחאז סונגולאשווילי; עורכים ראשיים: ד"ר בוריס אַרְפּוֹבִיץ', ד"ר סיימון קריספ. זהו למעשה ספר רביעי במהדורה הסטוקהולמית של "ביבליה".

עבודת התרגום של ספרי התנ"ך נערכה מאוחר יחסית, בשנים 1980–1988, כי המכון, כמוסד להכנת ספרי דת נוצריים ולהפצתם, היה מעוניין בראש ובראשונה בהכנת חומר נוצרי מובהק. תרגום ספרי התנ"ך נעשה בידי דויד דוידאשווילי; הבודקים היו: אנטון פיינדוראשווילי, ציסאנה ביניאשווילי, ריווה דוידאשווילי, ד"ר ברנרד אוט'יה; העורכים: ד"ר בוריס אַרְפּוֹבִיץ', ד"ר סיימון קְרִיסְפּ, ד"ר רַמְזוֹ קְלִימֵאשׁוֹוִילִי.

בשנת 1989 החלו לצאת לאור כל ספרי "ביבליה", דהיינו התנ"ך והברית החדשה, בארבעה כרכים: א – חמישה חומשי תורה (1989); ב – ספרים היסטוריים (1989–1990); ג – ספרי שירה ונבואה (1990); ד – הברית החדשה (1990). ניכר שיש כאן סדר שונה מן המוכר. ב"ספרים ההיסטוריים" (כרך ב') כונסו יהושע, שופטים, רות, מלכים א' (שמואל א'), מלכים ב' (שמואל ב'), מלכים ג' (מלכים א'), מלכים ד' (מלכים ב'), דברי הימים א', דברי הימים ב', עזרא, נחמיה, אסתר ואיוב. ב"ספרי שירה ונבואה" כונסו תהלים, משלי שלמה, קהלת, שיר השירים, ישעיהו, ירמיהו, איכה, יחזקאל, דניאל ותר'יעשר.¹⁰ לאחר סיום הוצאות המהדורות הנ"ל, שהיו, כאמור, נסיוניות, המכון מתכוון להוציא לאור מהדורה שלימה של כל ספרי המקרא בכריכה אחת. אף שהמהדורה הגרוזית והשבדית נועדו לשרת אוכלוסייה נוצרית, הוציא לאור המתרגם של המהדורה השבדית, ביוזמתו הפרטית, במדינת ישראל, את חמישה חומשי תורה, בשנת 1996, כדי לזכות בהם את היהודים בארץ ובחור"ל. המתרגם מוכשר בהחלט; הוא חונך במשפחה תורנית. יש לו נסיון בתרגום ספרי קודש, בעריכת כתבי עת בענייני יהדות ובספרות יפה, וכן בעבודה ציבורית וביחסים בין־תרבותיים.

תרגום תל-אביב

בשנת 1989 הוציא לאור המו"ל "שופוך" ("מגדלור") בתל-אביב (בשנים 1988–1990), מהדורה ישראלית של חמישה חומשי תורה. ההוצאה לאור הוקמה בשנת 1983 על ידי אברהם מְמִיסְתֵּוֹאֵלוֹב, סופר, מתרגם ועיתונאי ידוע.

מְמִיסְתֵּוֹאֵלוֹב היה בעל ניסיון בהוצאה לאור; עוד בהיותו בגרוזיה הוא הוציא לאור שבעה ספרים בבתי הוצאה ממלכתיים. חלק ניכר מיצירותיו נכתבו בנושאים יהודיים: שירים, רומן, מחזה, סיפורים ועוד. הנושאים אמנם בלטו לעיני השלטונות, חברים לעבודה ומתחרים, אך כל אלו התייחסו ביראת כבוד לכשרונותיו העיתונאיים והספרותיים. בעקבות עלייתו ארצה בשנת 1974 עסק מְמִיסְתֵּוֹאֵלוֹב בעיתונות גרוזית, ולאחר מכן עבד במשרד האוצר. הוא הוציא לאור שתי יצירות בעברית: "סיבוכים" (בהוצאת עם הספר, בתרגום ג' בן־אורן, 1977)¹¹ ו"סיפורים סגוניים" (בהוצאת צ'ריקובר, בתרגום דוידה קרול,

10 לכרך ד', שהוא הברית החדשה, התייחסנו לעיל.

11 גרשון בראורן, בוגר האוניברסיטה הממלכתית בתביליסי, עבד בתחום חקר הדתות במסגרת האקדמיה הגרוזית למדעים, ולאחר העלייה לארץ – בתחום חקר תולדות יהודי גרוזיה ותרבותם במסגרת מכון בן־צבי.

1978). בשנת 1983 הקים ממיסְתוֹאלוֹב את ההוצאה לאור "שופְרָה", שמטרתה העיקרית היתה להוציא לאור ספרי קודש עבור יוצאי גרוזיה בארץ ובתפוצות. בין המקימים של בית ההוצאה לאור, לבד ממיסְתוֹאלוֹב, היו: תמר קֶנְרֶאשׁוֹוִילִי,¹² יששכר יעקבי, צ'יסאנה בִּינִיאָשׁוֹוִילִי, גרשון מְגֶרְלִישׁוֹוִילִי ז"ל, דויד בִּינִיאָשׁוֹוִילִי, גרשון בְּדֶאוֹרֶן ואחרים. מי שלא עסק בתרגום, עסק בהגהה, בעריכה או במלאכה ארגונית: הפצה, ניהול כספי, ביקורת וכדומה. כל חברי העמותה חלמו אז להוציא לאור ספרי תנ"ך בתרגום גרוזי, אבל היו תמימי דעים שהם אינם מוכנים עדיין מבחינה ארגונית, מבחינה מקצועית ומבחינה כספית, והעדיפו להמתין לימים טובים יותר.

ספר הקודש הראשון שיצא לאור על ידם היה ה"סידור", ספר תפילה באותיות גרוזיות. הדבר היה נחוץ, כי רבים מבין העולים, במיוחד נשים וזקנים, לא יכלו ללמוד עברית בקצב הרצוי, אבל התפילה, לפחות בתעתיק גרוזי, היתה עבורם עיסוק יום-יומי. כמה שנים לפני כן עסק בהוצאת הסידור בתעתיק גרוזי הרב משה (הקטן) דִּבְרֶאשׁוֹוִילִי, והציבור קיבל את הסידור שלו בסיפוק רב, אך הוא נדפס במהדורה מקוצרת: ברכות השחר, קריאת שמע, ברכת המזון, קריאת שמע על המיטה, ברכות הנהנין. הסידור בהוצאת "שופְרָה" היה סידור כמעט מלא, במתכונת ספר תפילה רגיל לכל ימי החודש.

לאחר הסידור הוציאה "שוכורה" תרגום גרוזי של ספר תהלים, פרי עטו של הרב יצחק ממיסְתוֹאלוֹב (אביו של אברהם). קודם לכן הוציא לאור הרב, בגרוזית, את המגילות רות ואסתר, שאף אותן תירגם. לסידור ולספר תהלים היה ביקוש רב וכל אחד מהם יצא לאור לפחות ארבע פעמים. ההוצאה לאור תירגמה והדפיסה גם את ספר איוב, מגילת איכה (הראשון תורגם על ידי א' ממיסְתוֹאלוֹב, והשני על ידי ג' בְּדֶאוֹרֶן) ועוד. מגילת איכה וספר יונה יצאו לאור ב־1972 במסגרת המחלקה לחינוך תורני של משרד החינוך. הספרים איוב ומגילת איכה כונסו אחר כך בקובץ "חמש תעניות באותיות גרוזיות".

לאחר מכן, ב־1985, ניגשו אנשי העמותה לתרגום חמישה חומשי התורה. הם חילקו את העבודה בין שלושה מתרגמים: אברהם ממיסְתוֹאלוֹב, גרשון בְּדֶאוֹרֶן ותמר קוראשווילי. אלו החלו במלאכה, לפי הסידור הבא: כל אחד תירגם את חלקו, ואחר כך מסר את תרגומו לשני עמיתיו. אלו קראו את החומר, ולאחר מכן נפגשו השלושה כדי לדון בהערות. לפני חתימת הספר קיימו השלושה פגישה נוספת ועברו ביחד על כל התרגום כדי לבדוק אם לא החמיצו דבר, אם התרגום הוא לפי הגישה שסוכמה ביניהם או אם יש מקום להעריך מחדש את הגישה, ועוד נושאים נוספים. הוויכוחים בפגישות העבודה היו לפעמים סוערים, במיוחד על התרגום של מילה או ביטוי, וכן על תעתיק, פרשנות, רמת הדיוק, איזון בין עמדות שונות, השימוש במילונים, בתרגומים מהתקופה הקלסית או בתרגומים

12 תמר קֶנְרֶאשׁוֹוִילִי, אחותו של אברהם ממיסְתוֹאלוֹב, עיתונאית, סופרת ומתרגמת לפני העלייה ואחריה, היתה אחת מן המובילות בקרב העיתונאים ואנשי הספרות ברפובליקה האוטונומית האבחאזית שבגרוזיה, וכתבת מיוחדת של רשות השידור הממלכתי הגרוזי באבחאזיה, וכן כלת פרס ממשלתי בעיתונאות. ספרה הראשון בתחום הסיפורת יצא לאור ב־1973. לאחר העלייה עמדה בראש המדור הגרוזי של "קול ישראל" במשך שנים רבות, וכן הוציאה לאור ספר סיפורים חדש. כמו כן תרגמה לגרוזית את סיפוריו של אפרים קישון.

בלשונות אחרות. ויכוח על נושא אחד נמשך לעתים שעות. במקרים שבהם הגישור בין עמדות המתרגמים היה בלתי אפשרי, מישהו נאלץ לוותר; זכות ההכרעה היתה של העורך הראשי, אברהם ממיסטוואלוב.

לאחר שנים של עבודה מאומצת כזאת, יצא לאור, בשנת 1988, ספר בראשית; באורח מקרה, באותה תקופה פחות או יותר יצאו לאור גם המהדורות של תביליסי ושל סטוקהולם. בשנת 1990 הסתיימה ההוצאה לאור של כל הספרים של המהדורה הישראלית. הביקוש למהדורה הישראלית היה, כצפוי, גדול מאוד בארץ, בגרוזיה ובתפוצה הגרוזית, ומאמרי ביקורת חיוביים הופיעו בארץ ובחו"ל. נשיא מדינת ישראל, חיים הרצוג ז"ל, ערך קבלת פנים מיוחדת למתרגמים; העיתון "הצופה" הקדיש לתרגום מאמר גדול.¹³ בשנת 1991 הקדישה האקדמיה הגרוזית לתרגום דיון מיוחד, בהשתתפות מומחים ואישי ציבור. בשנת 1994 העניקה אגודת הסופרים של גרוזיה לתרגום פרס ממלכתי לתרגומי מופת על שם מאצ'איבלי; בשנת 1995 הביא את הפרס לארץ נשיא גרוזיה אדוארד שווארדנאדזה, ומסר אותו למתרגמים במפגש רב משתתפים. הערכה כזאת כלפי התרגום מצד הציבור היהודי והלא־יהודי האיצה במתרגמים להוציא לאור מהדורה מחודשת, הפעם של כל חמשת החומשים בכרך אחד (1995), במיוחד משום שהמהדורה הראשונה אולה במהירות והביקוש לה היה גדול. המתרגמים ממשיכים לעבוד על שאר ספרי התנ"ך, ואני מקווה שבבוא היום יראו אור גם ספרים אחרים.

דרכי המתרגמים

להלן מספר הערות על דרכי המתרגמים בתרגומים השונים. יש מקרים, כאשר מילה דורשת הסבר כלשהו (במיוחד אם מדובר בשם מקום או אדם). מהדורת תביליסי מעדיפה במקרים כאלה לתת בתוך סוגריים את תרגום המילה, לפחות כאשר המילה נזכרת פעם ראשונה.

למשל: "ויאמר עשו אל יעקב הלעיטנינא מן האדום האדום הזה כי עיף אנכי על כן קרא שמו אָדום" (בראשית כה, ל). הקורא העברי החי בישראל לא יתקשה למצוא קשר בין המילים אָדום ואָדום, אבל הקורא הגרוזי לא יבין מה הקשר ביניהן. לכן במהדורת תביליסי מצאו לנכון להביא בתוך סוגריים את התרגום של "אָדום", "מְטָצִיתוֹרִי", שפירושה "אדמדם". במהדורת תביליסי יש גם מקרים אחרים, כאשר שם של מקום או אדם מוסבר בתוך סוגריים באמצעות תרגום המילה: "מחניים" (שם לב, ג), "אלון בכות" (שם לה, ח), ועוד. במהדורה הישראלית אין הסבר כזה, לא בסוגריים ולא בלעדיהם. לפי דעתי, הצעד שנקטו בתביליסי, היה מוצדק. כאשר הנושא עלה לדיון אצל המתרגמים בישראל, הגישה היתה שונה: בטקסט של המקור לא מופיעים אף פעם סוגריים, ולכן אין להם מקום בתרגום; ואם לקורא תהיה בעיה כלשהי, שיפנה למילונים ולאמצעים אחרים,

כדי לפתור אותה. לדעתי, גם הגישה הזאת לגיטימית ואין טעם לערער עליה. איננו צריכים לקבוע מה טוב ומה לא טוב; או מה נכון ומה אינו נכון. לעתים אנו ניצבים לפני גישות שונות בתרגום ואין לפסול בפזיזות ובגילוי שרירותי גישה זו או אחרת, אפילו מנוגדות זו לזו. צריך לתת לזמן ולקורא לומר את שלהם. המהדורה השבדית, למשל, לפעמים משתמשת בסוגריים במקרים הנ"ל, ולפעמים לא.

הטקסט של התרגום הגרזי של תהלים במהדורת תביליסי הועתק מאחת המהדורות השבדיות שבה הודפסו "ברית חדשה" ותהלים בכריכה אחת, אבל יש לציין שלמהדורה השבדית עצמה הועתק תהלים מהמהדורה הישראלית – תרגומו של הרב יצחק מְמִיסְטִוְאוֹלוֹב. גם בשבדיה וגם בגרזיה האחראים למהדורות מצאו לנכון להכניס שינויים לתרגום תהלים לפי טעמים ורצונם.

שמות פרטיים של אנשים ושמות מקומות הועברו למהדורות תביליסי ושבדית לפי המסורת הגרזית הקלסית, אם כי היו פה ושם תיקונים לפי המקור העברי. שמות פרטיים ושמות מקומות במהדורה הישראלית הועברו לגרזית קרוב ככל האפשר למקור העברי, אם כי הובאה בחשבון גם מסורת הקריאה של יהודי גרזיה: בי"ת בלתי דגושה נקראת כבי"ת דגושה, וכך גם לגבי פ"א; יש הבדל ברור בין תי"ו לבין טי"ת. רק במקרה אחד הוגשה בי"ת בלתי דגושה כ־V האנגלית – בשם, פֶּלֶב (בן יפונה), וזאת כדי למנוע אי־הבנה בקרב הקוראים, כי Kaleb(i) בגרזית פירושה "נשים". הופעת התרגום החדש בגרזיה אינה מבטלת את התרגום הישן והמסורתי, אף שבקרב הציבור אין כמעט אנשים שמבינים את התרגום הקלסי, חוץ מאנשי כמורה ובלשנים בעלי מקצוע. התרגום הקלסי שימש במשך הדורות טקסט קנוני לעבודת הקודש, וגם בעתיד ימלא התרגום הקלסי של המקרא את תפקידו כטקסט ליטורגי בכנסייה הגרזית.

במהדורות נוצריות מופיעים בדרך כלל מראי מקומות למקורות מקבילים; התופעה נפוצה מאוד והדבר מופיע במהדורת תביליסי וגם במהדורה השבדית. במהדורה הישראלית יש רק תוספות ההפטרות (בעברית) וביאורים (בגרזית).

שמות ספרי התורה במהדורת תביליסי ובמהדורה השבדית חוזרים על השמות המסורתיים הנוצריים של ספרי התורה, ואילו במהדורה הישראלית שמות ספרי התורה הם כמקובל בקרב היהודים – והנה השמות במהדורה הישראלית מצד אחד ובמהדורות הנוצריות מצד שני:

בראשית;	dabadeba	– בריאה
שמות;	gamosvla	– יציאה
ויקרא;	levitelni	– לוויים
במדבר;	ritsvni	– מספרים
דברים;	meore sjulisa	– תורה שנייה

ההשוואה שאנו עורכים בין שלוש מהדורות אלו אמנם חיונית, אך היא אינה מלאה; ההשוואה החשובה ביותר היא השוואת התרגומים מבחינה טקסטואלית, אך זה נושא למאמר נוסף.